

Ramiz HƏMİDOV
Baş müəllim

XX ƏSRİN 80-90-CI İLLƏRİNDƏ MƏTBUAT VƏ KİTAB STATİSTİKASI

XX əsrin 80-90-cı illərində Azərbaycanda xalq təsərrüfatının bütün sahələrində, o cümlədən mətbuat və kitab nəşri sahəsində də dəqiq və hərtərəfli uçot və hesabat işləri həyata keçirilirdi və bu hesabatlar dövlət statistika komitəsinin məjmuələrində statistik cədvəllərdə dərc olunurdu. 80-ci illərdə həm respublikamızda, həm də ittifaq səviyyəsində statistika işi elə qurulmuşdur ki, bütün mətbəələr, redaksiyalar, nəşriyyatlar həm hər bir rayon, şəhər, vilayət, muxtar respublika daxilində, həm də respublika səviyyəsində öz fəaliyyətlərinin bütün sahələri barədə yerli mərkəzi statistika orqanlarına vahid formalarda hesabatlar təqdim edirdilər.

Bu dövrdə kitab və dövri mətbuat nəşrinin tematik təhlili və rəqəmlərin dili ilə verilmiş ad və tiraj səviyyəsi bu sahənin inkişafı barədə tam aydın təsəvvür yaratmır. Bu sahədəki mövjud vəziyyəti nəşrlərin məqsəd və oxucu istiqaməti ilə bağlı olan tipoloji təhlili zamanı və vəziyyətin başqa ölkələrlə müqayisəsi zamanı aşkara çıxır.

1980-jc ildə respublikamızda çap olunan 1226 adda 11.778,5 min nüsxə kitabın 793 adda 9.441,4 min nüsxəsi Azərbaycan dilində, 395 adda 2.243,9 min nüsxəsi rus dilində, 26 adda 75,2 min nüsxəsi digər xalqların dillərində, 12 adda 48,0 min nüsxəsi isə xarici ölkə xalqlarının dillərində buraxılmışdır. Göründüyü kimi, kitab çapının dil əhatəsi çox rəngarəng olmuşdur.

80-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda dövri nəşrlərin də inkişafı nəzərə çarpır. Belə ki, 1950-ci ildə Azərbaycanda jəmi 8 adda jurnal 323 min illik ümumi tiracla buraxılmışdırsa, 1980-ci ildə 31 adda curnal 14.427 min nüsxə tirajla çap olunmuşdur.

1950-ji ildə Azərbaycanda 94 adda qəzet 76.566 min tirajla, 1980-ci ildə isə 132 adda qəzet 511.544 min nüsxə tirajla çap olunmuşdur. Bu rəqəmlər dövrü nəşrlərin inkişaf dinamikasını sübut edir.

80-ci illərin əvvəllərində respublikada kitab nəşri sahəsində müəyyən nailiyyətlər əldə edilə də Azərbaycan kitab nəşrinin ümumi həcminə və adambaşına kitab istehsalına görə Latviya, Estoniya, Litva, Gürcüstan, Özbəkistan, Qazaxıstan respublikalarından xeyli geridə qalmışdır. Məsələn, 1980-ci ildə Azərbaycanda hər 100 nəfərə 191 kitab, Litvada 487 kitab, Latviyada 638 kitab, Estoniyada isə 1181 kitab düşürdü.

Həmin ildə Azərbaycanda 1226 adda, Qazaxıstanda 2188 adda, Gürcüstanda 2103 adda, Latviyada 2546 adda, Ukraynada 9061 adda kitab çap olunub. Həmin illər üzrə kitabların tirajına və çap vərəqinə diqqət yetirsək görərik ki, hər iki göstərici üzrə Azərbaycan digər respublikalardan çox geri qalırdı.

Azərbaycanda bu sahədə inkişaf özünü kitab nəşrinin tematikasında, mövzu rəngarəngliyində və məzmun əhatəliyində göstərirdi. Respublika əhalisinin sayca durmadan artmasına, elmi-tədqiqat və tədris müəssisələrinin çoxalmasına, kitaba olan tələbatın indi daha yüksək səviyyəyə qalxdığına baxmayaraq 80-ci illərin əvvəllərində kitab nəşrinin 60-cı illərin əvvəlinə nisbətən ad etibarilə xeyli az, tiraj etibarilə bir qədər çox olması inkişaf dinamikasını günün tələblərindən xeyli geridə qaldığına aydın sübutdur.

1981-ci ildə kitab nəşrinin ad və tiraj səviyyəsi əvvəlki illərdən bir o qədər də fərqlənməmişdir. Həmin il respublikada 1265 adda 12.691,5 min nüsxə kitab çap olunmuşdur ki, bunların 698-i Azərbaycan dilində, 491-i rus dilində, 36-sı SSRİ xalqlarının dilində, 36-sı xarici ölkələrin dillərində buraxılmış, 4-ü isə müxtəlif lüğətlərdən ibarət olmuşdur. Bu kitablar respublikamızda fəaliyyət göstərən Azərnəşr, Gənclik, İşıq, «Maarif», Yazıçı, ASE, EA-nın «Elm» və «Kommunist» nəşriyyatları tərəfindən buraxılmışdır.

1982-ci ildə nəşriyyatların fəaliyyəti əvvəlki ildən bir qədər fərqlənərək 1294 adda 13.282,9 min nüsxə kitabın nəşri ilə nəticələnmişdir – artım 29 adda kitab 600 min nüsxə tiraj.

1982-ci ildə «Yazıçı» nəşriyyatı 185 adda 2098,6 min nüsxə tirajla, Azərnəşr isə 160 adda 2.654,9 min nüsxə ümumi tiracla kitab buraxmışdır.

80-ci illərin əvvəllərində respublikada nəşriyyat və poliqrafiya işlərinin yaxşılaşdırılması, onların maddi-texniki bazasının yüksəldilməsi istiqamətində bir sıra mühüm dövlət tədbirləri həyata keçirildi. Bunun

nəticəsidir ki, 1984-cü ildə Azərbaycanda 1377 adda 15.563,8 min nüsxə kitab buraxılmışdır. Eu kitablardan 846 adda Azərbaycan dilində, 481 adda rus dilində, 25 adda digər xalqların dillərində, 3 adda lüğət, 11 adda ingilis dilində, 5 adda fransız dilində kitab buraxılmışdır.

1987-ci ildə Moskvada keçirilən VI Beynəlxalq Kitab sərgiyarmakasına gələnələr Azərbaycan povilyonunu bəzəyən diaqramlardan öyrəndilər ki, həmin il respublikaya buraxılan 1000 adda kitabın ümumi tiracı 20 mln. nüsxədən çox olmuşdur. İştirakçılar öyrəndilər ki, respublikamızda nəinki təkcə Azərbaycan, rus, ləzg. dillərində, həm də ingilis, ərəb və fars dillərində kitab buraxılır. Rəqəmlərdən görüldüyü kimi, əvvəlki illərə nisbətən kitab istehsalının ad vahidi bir qədər azalmışsa da, tiraj vahidi xeyli çoxalmışdır. Bu sə o deməkdir ki, adambaşına kitab istehsalı orta hesabla üç nüsxədən də artıq olmuş və bir sıra qonşu respublikalar səviyyəsinə yaxınlaşmışdır.

Azərbaycanda kitab, qəzet və curnal buraxılışı barədə tərtib edilmiş statistik cədvəllərdə əsasən aşağıdakı məlumatlar verilir: Kitablar haqqında; kitab, broşura, çap vahidinin miqdarı; o cümlədən Azərbaycan dilində, tirajı (mln nüsxə), o cümlədən Azərbaycan dilində, çap vərəq ottiski (mln nüsxə), o cümlədən Azərbaycan dilində.

Jurnallar haqqında: jurnal, bülleten və dövri olan məcmuələrin sayı, o cümlədən Azərbaycan dilində, illik tirajı (mln nüsxə), o cümlədən Azərbaycan dilində, çap vərəq ottiski (mln), o cümlədən Azərbaycan dilində.

Qəzetlər haqqında: Qəzetlərin sayı, o cümlədən Azərbaycan dilində, illik tirajı (mln nüsxə), o cümlədən Azərbaycan dilində, orta tirajı (mln nüsxə).

80-ji illərdə Azərbaycanın tərkibində olduğu keçmiş SSRİ ərazisində də mətbuat və kitabın statistikasını çox dəqiq aparılırdı. Ümumittifaq Kitab Palatası tərəfindən hazırlanan və hər il «Finansı i statistika» nəşriyyatı tərəfindən çap olunan «Печать СССР в 1980, 1981» adlı statistik məcmuə nəşr olunurdu. Məcmuədə həm ölkə üzrə kitab, qəzet və jurnalların nəşri barədə məlumat, həm də müttəfiq respublikaların hər birindəki bu sahədə vəziyyət geniş işıqlandırılırdı.

Həmin statistik nəşrlərin əhəmiyyəti bir də ondan ibarətdir ki, bütün məlumatlar əvvəlki on illiklərlə müqayisə edilirdi. Məsələn: 1990-cı ilin statistik rəqəmləri ilə 1913, 1940, 1950, 1960, 1970, 1980 və 1989-cu illərin rəqəmləri müqayisə edilirdi.

Statistik rəqəmlərdən məlum olur ki, Azərbaycanda 1990-cı ildə 572 adda, Gürcüstanda 1170 adda, Ukraynada 2008 adda, Latviyada 883 adda kitab nəşr olunub.

Azərbaycanda kitabların ümumi tiracı 8.386,3 min nüsxə, Gürcüstanda 15983,1 min nüsxə idi. Azərbaycanda həmin il 69 adda, Gürcüstanda 88 adda, Moldovada 101 adda, Özbəkistanda 215 adda kitab başqa dildən tərcümə edilib nəşr edilmişdir. Həmin il Azərbaycanda 15 dildən, Gürcüstanda 21 dildən, Ukraynada 40 dildən tərcümə edilmiş kitab çap olunmuşdur.

Statistik məcmuələrdə nəşriyyatların tematik bölgüləri üzrə kitab nəşri barədə də məlumat verilir. Məsələn, 1990-cı ildə SSRİ-də kitabşünaslığa, çap və poliqrafiyaya aid 503 adda kitab, kitabça, çap vahidi 9.428,5 min nüsxə tiracla, 83.452,6 min çap vərəqi ottiski ilə çap olunmuşdur. O cümlədən 211 adda mərkəzi nəşriyyatlar tərəfindən, 292 adda respublika nəşriyyatları tərəfindən çap olunub.

Həmin illər ədəbiyyat nəşri oxucu istiqamətinə, təyinatına, məqsədinə görə də uçota alınır və statistik jədvəllərdə kitabların statistikasını həm rus, həm SSRİ xalqları dillərində, həm də xarici ölkə xalqları dillərində aparılırdı.

80-90-cı illərdə ilk dəfə nəşr olunan, təkrar nəşr olunan, SSRİ xalqları dillərindən tərcümə olunan kitabların da statistikasını aparılırdı.

Statistik nəşrlərdə bədii ədəbiyyatın janrları üzrə də uçotu verilir. Məsələn: 1990-cı ildə ölkə üzrə 10 251 adda bədii ədəbiyyat 922.777,9 min nüsxə tirajla çap olunub. O cümlədən nəşr ədəbiyyatı 6.411 adda, dramaturgiya 141 adda, poeziya 2842 adda nəşr olunub.

Statistik cədvəllərdən aydın olur ki, 1918-1990-cı illər arası Azərbaycanda 7770 adda 140.193,5 min nüsxə, o cümlədən 1990-cı ildə 144 adda 2.706,1 min nüsxə ilə bədii ədəbiyyat çap olunub.

Qonşu ölkələrlə müqayisə etsək görərik ki, bu, o qədər də sevindirici vəziyyət deyildir. Məsələn, həmin dövrdə (1918-1990-cu illər) Gürcüstanda 13348 adda 223.538 min nüsxə tirajla, o cümlədən 1990-cı ildə 336 adda 8294,5 min nüsxə ilə bədii ədəbiyyat nəşr olunub.

Statistika xarici ölkələrin bədii ədəbiyyatının ölkədə nəşri vəziyyəti ilə də əhalini tanış edirdi. Məs., statistik cədvəllər göstərir ki, 1918-1990-cı illər arası SSRİ-də 25 dildə 422 adda türk bədii ədəbiyyatı nəşr olunub. Onların ümumi tirajı 18.709 min nüsxə olmuşdur.

Dövri və davam edən nəşrlərin də statistikasını çox ciddi aparılırdı. 1990-cı ildə Azərbaycan dilində 53 adda 566 nömrə, 2729 çap vərəqi həcmində illik tirajı 48.172 nüsxə ilə jurnal və nəşri davam edən nəşrlər çap olunmuşdur.

Kitablar kimi dövri nəşrlərin də uçotu həm ümumi, həm də mövzu sahələri, təyinatları üzrə aparılırdı. 1990-cı ildə Azərbaycanda 151 adda, 13895 nömrə, illik tirajı 448.501 nüsxə qəzet nəşr olunmuşdur.

Statistika hər bir nəşriyyat üzrə də ayrıca aparılırdı. Məsələn, 1990-cı ildə Azərneşr 113, ASE 4, «Gənclik» 70, «İşıq» 17, «Maarif» 75, «Elm» 87, «Yazıçı» 105, BDU nəşriyyatı 53, «Kommunist» 1 adda kitab çap etmişdir. Bu məsələyə həsr edilmiş statistik cədvəldə hər bir nəşriyyatın çap məhsullarının ümumi tirajı, çap vərəqi ottiski və bütün tirajın nominal üzrə qiyməti göstərilirdi. Yəni Azərneşr bir ildə 113 adda 1.894,6 min nüsxə kitab buraxıb, bu 21.260,9 min çap vərəqi ottiskinə bərabər olub, nominal dəyəri 4.749,75 marata bərabərdir.

Həmin illərdə respublika üzrə nəşr olunan kitabların dil üzrə də uçotu aparılırdı. Məsələn, 1990-cı ildə respublikada cəmi 829 adda 12.528,4 min nüsxə kitab çap olunub, o cümlədən azərbaycanca 568 adda, rus dilində 218 adda, başqa dillərdə 43 adda kitab çap olunub.

Kitabın statistikasına həsr olunmuş cədvəllərdə bu sahəyə aid bütün məsələlər öz əksini tapırdı. Çap olunan kitablar mövzu tematikalarına görə də bölünürdü. Yuxarıda qeyd etdiyimiz 829 kitabın hansı mövzulardan ibarət olması və hər bir mövzu üzrə adın sayı, tirajın miqdarı, çap vərəqi ottiski bildirilirdi.

1990-cı ildə siyasi və sosial-iqtisadi sahəyə dair 163, təbiət elmlərinə dair 96, texnikaya dair 71, kənd təsərrüfatına dair 20, səhiyyəyə dair 27, bədən tərbiyəsi və idmana dair 22, təhsilə dair 132, kitabşünaslıq, poliqrafiyaya aid 14, filologiyaya aid 74, bədii ədəbiyyat 120, uşaq üçün ədəbiyyat 71, incəsənətə dair 18, universal xarakterli 1 kitab çap olunmuşdur.

1940-cı ildən 2000-ci ilə qədər Azərbaycanda jurnal və nəşri davam edən nəşrlərə aid rəqəmləri təhlil etdikdə məlum olur ki, ən yaxşı göstərici 1970-ci ildə olmuşdur: 116 adda, 8.6 nömrə illik tirajı 25045 nüsxə, o cümlədən 28 adda jurnal, 330 nömrə, illik tirajı 12.724 nüsxə, hər 100 adama 26 nüsxə.

Ən aşağı göstərici 1950-ci ildə olub: 24 adda, o cümlədən jurnal - 8 adda.

1990-cı ildə 38 adda jurnal, 8 adda məcmuə, 45 adda bülleten nəşr olunub – cəmi 91 adda 824 nömrə 49.077 nüsxə tirajla.

Bu nəşrlərin hamısı Bakı şəhərində cəmləşmişdir. 91 addan 53-ü Azərbaycan, 33-ü rus, 5-i başqa dildə idi. 91 adda jurnal və ardı davam edən nəşrlərin 29-u siyasi-sosial, iqtisadi sahəyə, 10-u təbiətşünaslığa, 4-ü kənd təsərrüfatına, 20-si təhsilə, mədəniyyətə və s. aid idi.

Azərbaycanda həmin dövrdə çıxan 38 jurnalın 3-ü ayda 2 dəfə, 21-i ayda 1 dəfə, 6-sı ildə 4 dəfə, 8-i isə ildə 6 dəfə çıxırdı.

Qəzetlərin statistikasına daha dəqiq aparılırdı: 1940-cı ildə 141, 1950-ci ildə 94, 1960-cı ildə 107, 1970-ci ildə 118, 1980-ci ildə 132,

1989-cu ildə 158, 1990-cı ildə isə 168 adda qəzet buraxılırdı. 1990-cı ildə 16.496 nömrə qəzet buraxılıb ki, bunun da illik tirajı 520.368 nüsxə olub. Hər 100 nəfərə 60 qəzet düşürdü.

Həmin ildə Gürcüstanda hər 100 nəfərə 89, Litvada 122, Özbəkistanda 33, Qazaxıstanda isə 40 qəzet düşürdü.

Respublikada buraxılan 168 qəzetin 15-i respublika, 3-ü muxtar respublika və vilayət, 13-ü şəhər, 54-ü rayon, 83-ü müəssisə qəzetləri idi. Həmin dövrdə Naxçıvanda 7, Dağlıq Qarabağda 2, Bakı şəhərində 87, başqa şəhərlərdə 72 qəzet buraxılırdı. 149 qəzet azərbaycanca, 19-u rus dilində buraxılırdı.

Statistik cədvəllərdə daha sonra qəzetlərin dövriliyi göstərilir. Məsələn, 15 respublika qəzetinin 3-ü gündəlik, 5-i həftədə 3 dəfə, 3-ü həftədə 2 dəfə, 1-i isə həftədə 1 dəfə, 1-i ayda 2 dəfə, 1-i isə ayda 1 dəfə çıxırdı.

Azərbaycanda uzun bir müddət statistik rəqəmlər 5 ili əhatə edirdi. Yəni xalq təsərrüfatının hər bir sahəsinə dair illik uçot-statistik rəqəmlər hesablanmaqla yanaşı, hər bir sahəyə dair 5 illik statistik uçot rəqəmləri hesablanırdı. Azərbaycanda son dəfə 12-ci beşliyi əhatə edən 1986-1990-cı illər üçün belə uçot rəqəmləri hesablanıbdır.

1986-cı ildə 1400, 1987-ci ildə 1627, 1988-ci ildə 1394, 1989-cu ildə 1264, 1990-cı ildə 829 adda kitab buraxılmışdır.

Bunlardan 1986-cı ildə 858, 1987-ci ildə 997, 1988-ci ildə 811, 1989-cu ildə 790, 1990-cı ildə 568 kitab azərbaycanca buraxılmışdır.

Onların tirajı belə olub – 1986-cı ildə ümumi 16,5 mln, azərbaycanca 12,4 mln, 1987-ci ildə 18,1 mln, 13,5 mln, 1988-ci ildə 16,1 mln, 10,8 mln, 1989-cu ildə 17,9 mln, 11,4 mln, 1990-cı ildə 16,0 mln, 9,0 mln.

Hər 100 nəfərə düşən kitab və kitabçanın sayı belə olmuşdur: 1986-cı ildə 244, 1987-ci ildə 264, 1988-ci ildə 231, 1989-cu ildə 253, 1990-cı ildə 176 kitab.

Müqayisə üçün deyək ki, 1990-cı ildə Gürcüstanda bu rəqəm 369, Moldovada 454, Latviyada 774, Estoniyada 1194 kitab idi.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov H. Azərbaycan kitabının inkişaf mərhələləri. – Bakı: Azərneşr, 1989.

2. Azərbaycanda nəşriyyat işi. – Bakı: Yeni Nəsil Jurnalistlər Birliyi, 2000.

3. Zeynalov N. *Azərbaycan mətbuat tarixi. I hissə.* – Bakı: ADU nəşri, 1973.
4. Zeynalov N. *Azərbaycan mətbuat tarixi. II hissə.* – Bakı: ADU nəşri, 1975.
5. *Azərbaycan kitabı. II cild.* – Bakı: Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası, 1982.
6. *Azərbaycan mətbuat salnaməsi (1926-1970-ci illər).* – Bakı: Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası.
7. *Azərbaycan xalq təsərrüfatı 1980-ci ildə.* – Bakı: Azərneşr, 1981.
8. *Azərbaycan xalq təsərrüfatı 1981-ci ildə.* – Bakı: Azərneşr, 1982.
9. *Azərbaycan xalq təsərrüfatı 1982-ci ildə.* – Bakı: Azərneşr, 1983.
10. *Azərbaycan xalq təsərrüfatı 1983-cü ildə.* – Bakı: Azərneşr, 1984.
11. *Azərbaycan xalq təsərrüfatı 1984-cü ildə.* – Bakı: Azərneşr, 1985.
12. *Azərbaycan xalq təsərrüfatı 1985-ci ildə.* – Bakı: Azərneşr, 1986.
13. *Azərbaycan xalq təsərrüfatı 1986-cı ildə.* – Bakı: Azərneşr, 1987.
14. *Azərbaycan xalq təsərrüfatı 1987-ci ildə.* – Bakı: Azərneşr, 1988.
15. *Azərbaycan xalq təsərrüfatı 1988-ci ildə.* – Bakı: Azərneşr, 1989.
16. *Azərbaycan xalq təsərrüfatı 1989-ci ildə.* – Bakı: Azərneşr, 1990.
17. *Azərbaycan xalq təsərrüfatı 1990-ci ildə.* – Bakı: Azərneşr, 1991.

Рамиз Гамидов

СТАТИСТИКА ПЕЧАТИ И КНИГИ В 80-90 гг. XX ВЕКА

РЕЗЮМЕ

В статье собраны все статистические материалы о печатиние книг и периодических изданиях в Азербайджане в периодах 1980-1990 годов.

А также все цифры сравнивались цифрами предедущих годов и цифрами других республик и государства.